

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕДЖІ

У статті обґрунтовується актуальність формування професійної позиції майбутнього вчителя у процесі фахової підготовки в педагогічному коледжі в умовах інтеграції України у Європейський освітній простір. Акцентується увага на особливостях особистісно-орієнтованої освітньої парадигми та на Болонському процесі, як на основних освітніх орієнтирах сьогодення. Характеризується вплив фахової підготовки педагогічного коледжу на позицію майбутнього фахівця. Аналізується зміст програм із головних профільюючих навчальних дисциплін і програм з різних видів педагогічної практики. Виокремлюється потенціал локальних тематичних блоків предметів психолого-педагогічного циклу, спрямований на розкриття різних підходів до змісту та значення професійної позиції у структурі професіоналізму майбутнього вчителя. Розглядаються результати діагностики рівнів сформованості когнітивного, мотиваційно-смыслового й поведінкового критеріїв педагогічної позиції студентів.

Ключові слова: формування, професійна позиція фахівця, майбутній учитель, фахова підготовка, сучасні освітні тенденції, критерії професійної позиції майбутнього вчителя, фахові дисципліни, педагогічна практика.

Постановка проблеми. Інтеграція України у Європейський освітній простір зумовлює необхідність підготовки педагогічних кадрів на демократичних засадах особистісно-орієнтованої освітньої парадигми та принципах неперервності освіти, регламентованих Болонським процесом, з урахуванням ринкових тенденцій економіки й сучасних науково-технічних досягнень.

Ці аспекти окреслені в державних нормативних документах: у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») серед основних шляхів реформування освіти позначена необхідність підготовки нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня; у Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті підкреслюється важливість забезпечення високої якості професійної підготовки майбутніх педагогів, оскільки саме на вчителя покладена відповідальність за формування особистості нової генерації, здатної результативно працювати й навчатися протягом життя; у «Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)» зазначається, що, з огляду на нову ситуацію в освітньому просторі України, педагог, реалізуючи гуманітарну природу своєї професії, повинен уміти працювати за умов вибору педагогічної позиції, не обмежуючись оцінкою навченості учнів, а стимулюючи їхні особисті досягнення [3; 10; 5].

З огляду на це, важливим завданням системи фахової підготовки в педагогічному коледжі є формування в майбутніх учителів системи позитивної мотивації до праці, готовності до виявлення ініціативи й конкурентоспро-

можності, до самореалізації в умовах ринкових відносин. Тому процес фахової підготовки в педагогічному коледжі має передбачати не тільки оволодіння майбутніми вчителями системою глибоких знань, трудових умінь і навичок, а й формування в них професійної позиції задля успішної реалізації в педагогічній діяльності особистих інтересів та інтересів суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Наукове обґрунтування основ професійного зростання фахівців педагогічних спеціальностей в умовах сучасних освітніх перетворень висвітлено у працях зарубіжних і вітчизняних учених (К. Абульханова-Славська, Л. Мітіна, І. Зязюн, В. Краєвський та ін.) [1; 9; 4; 6].

Аспекти формування професійної позиції вчителя на різних етапах професіоналізації педагога розглянуто А. Марковою, М. Боритко, Л. Красовською, С. Щербиною, О. Темченко та ін. [8; 2; 7; 11].

Дослідники акцентують увагу на тому, що фахова підготовка не лише має бути спрямована на засвоєння комплексу спеціальних знань і вмінь, а й має ґрунтуватися на таких засадах організації навчального процесу, у яких студент розглядається як активний суб'єкт навчально-професійної діяльності, а взаємодія в системі «викладач – студент» має характер співробітництва та постійної готовності до творчого вирішення нестандартних освітніх завдань.

Ці тенденції посилюють актуальність проблеми формування професійної позиції в майбутніх учителів і вимагають переоцінки змісту фахової підготовки педагогічних кадрів на основі детального аналізу сучасних реалій процесу професійного становлення майбутніх учителів.

Метою статті є визначення особливостей реальної практики формування професійної позиції майбутнього вчителя у процесі фахової підготовки в педагогічному коледжі.

Виклад основного матеріалу. Вирішення проблем нашого дослідження передбачало аналіз навчальних планів і програм за курсами та спеціальностями з метою виявлення предметів профілюючого циклу та впливу їх основного змісту на розвиток професійної позиції майбутніх учителів; вивчення потенціалу навчально-методичного, інформаційно-комунікаційного забезпечення баз педагогічної практики; добір методів дослідження реального стану сформованості компонентів професійної позиції майбутніх учителів на основі розроблених критеріїв.

Аналізуючи навчальні плани підготовки майбутніх учителів за різними спеціальностями, ми з'ясували, що в досліджуваній документації значний об'єм на всіх спеціальностях відводиться фаховим дисциплінам (57%), які викладаються поетапно, починаючи з першого курсу, з піковою тенденцією зростання навантаження на третій курс. При цьому, як показав аналіз навчальних планів, загальнообов'язковими для всіх фахових блоків є предмети психолого-педагогічного циклу («Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності», «Загальна психологія», «Вікова та педагогічна психологія»).

Аналіз змісту цих дисциплін показав, що кожен курс має тематичні блоки, які сприяють формуванню окремих сторін професійної позиції в майбутніх учителів.

Курс предмету «Педагогіка» спрямований на вивчення аспектів про педагогіку як науку; методологію та методи педагогічних досліджень; про педагогічний процес; теорію навчання, його закономірності та принципи, форми й методи, і зміст освіти; про теорію виховання; про основи школоведення; про професійну діяльність педагога, її види структуру та вчителя як суб'єкта цієї діяльності з низкою професійно зумовлених вимог до його особистості; про професійно-педагогічну культуру вчителя, його аксіологічний, світоглядний і творчий особистісні потенціали.

Але вивчення цих тем сприяє формуванню професійної позиції майбутнього вчителя лише частково, оскільки вони розвивають когнітивну й ціннісно-мотиваційну сфери його особистості як майбутнього професіонала, не даючи визначення та чітких векторів розвитку професійної позиції педагога.

Курс «Історія педагогіки» у структурі фахових дисциплін здійснює вагомий вплив на професійну свідомість майбутніх учителів, оскільки дає студентам уявлення про генезу педагогічної професії від давніх часів до сучасності та трансформацію образу вчителя в часі; зміну його професійних принципів і поглядів на мету, зміст і форми викладання, на стиль професійної поведінки. Вивчення курсу дозволяє студентам, засновуючись на порівнянні діяльності видатних представників педагогічної думки, формувати власне бачення своєї майбутньої професійної позиції, розуміти значення педагогічного досвіду минулого для сучасних освітніх концепцій.

У програмі курсу не виділені окремі змістові блоки, пов'язані з проблемою нашого дослідження, але особливе значення мають теми, у яких розкриваються основні ідеї видатних діячів історії педагогіки й освіти щодо вимог до педагогічної професії та місця й ролі вчителя в ній з акцентами на феномен педагогічної позиції (А. Макаренко, В. Сухомлинський).

Аналізуючи курс «Основи педагогічної майстерності», ми з'ясували, що тематика занять спрямована на формування професійних рис, умінь і навичок майбутнього вчителя, а саме: комунікабельність як засіб спілкування й подачі матеріалу; технічність педагогічних дій; образність професійної поведінки; гнучкість у вирішенні професійних задач і здатність до взаємодії у професійному соціумі. Для студента педагогічного коледжу всі ці риси є фундаментальною основою його особистості як майбутнього професіонала, але для формування його професійної позиції весь тематичний блок курсу «Основи педагогічної майстерності» має переплітатися з постійною роботою з боку студентів над самовдосконаленням, а з боку викладачів – над модернізацією методів процесу фахової підготовки.

Поряд із предметами педагогічного циклу надзвичайно важливу роль у формуванні особистості майбутнього вчителя в цілому, та його професійної позиції, зокрема, відіграє курс «Загальна психологія». Цей курс є базовою основою для входження людини в будь-яку професію та в соціум. Для майбутнього вчителя курс «Загальна психологія» розкриває теми, які допоможуть йому правильно добирати кількість, складність і якість навчально-виховних завдань та правильно керувати навчально-виховним процесом; легко знаходити взаємодію у спілкуванні з вихованцями та їх батьками, з колегами. Для розвитку цих важливих знань і вмінь майбутнього вчителя в курсі «Загальна психологія» передбачені теми про психологію, як науку й методи психологічних досліджень; про психіку та свідомість; особистість і діяльність; психічні процеси (увагу, відчуття, сприймання, пам'ять, мислення та мову, уяву, емоції та почуття, волю); про психологічні особливості особистості (темперамент, характер, здібності).

Не менш важливим для формування основ професійної позиції майбутнього вчителя є курс «Вікова та педагогічна психологія», який дає студентам уявлення про вікові особливості учнів; про загальні закономірності та психологічні особливості процесів навчання й виховання та основ їх індивідуалізації. Ці знання необхідні студентові для розвитку гнучкості його професійної позиції в мінливих умовах педагогічної дійсності.

Проведений аналіз доводить, що навчальні дисципліни психолого-педагогічного циклу являють собою «ядро» фахової підготовки майбутніх учителів у педагогічному коледжі, оскільки у своїй сукупності вони формують у студентів уявлення про педагогічну професію та її особливості, які, у свою чергу, складають когнітивно-ціннісну основу професійної позиції майбутнього вчителя. Але, окремі тематичні блоки, присвячені проблематиці змісту та психолого-педагогічним основам професійної позиції педагога, механізмам її формування, розвитку й удосконалення, у змісті психолого-педагогічних дисциплін недостатньо висвітлені.

Одним із найважливіших ресурсів формування професійної позиції майбутнього вчителя у процесі фахової підготовки в педагогічному коледжі є навчально-виробнича (педагогічна) практика. Ґрунтовний аналіз її напрямів і програм показав, що позитивною стороною для формування професійної позиції студентів є систематичність і поступова тенденція ускладнення навантажень на практиці.

Аналізуючи програми системи виробничої практики педагогічного коледжу, ми провели цілеспрямоване спостереження за діяльністю студентів на різних видах практики в різних умовах її організації (зі школярами всіх вікових категорій; у навчальних закладах загальноосвітніх та профілюючих напрямів тощо) й опитування трьох категорій учасників цього процесу: студентів, викладачів і вчителів шкіл (баз практики).

Результати опитування показали, що найскладнішими видами практики респонденти вважають пробні уроки й державну практику (87 %), оскільки на пробних уроках трапляється велика кількість методичних помилок студентів, а державна практика вимагає високого рівня самостійності від студентів, що часто їх лякає. Але на результати практик, як свідчать респонденти, це не здійснює вагомий негативний вплив.

Аналізуючи аспект методичного та технологічного забезпечення процесу педагогічної практики, ми з'ясували, що методичне оснащення баз практики є достатнім, воно залежить, у більшості випадків, від зусиль самих учителів шкіл, які несуть за це безпосередню відповідальність, (дидактичні й роздаткові матеріали, наочність, навчально-методичні комплекси тощо), а технологічне й інформаційне оснащення баз практики має локальний характер і потребує вдосконалення.

У цілому, проведене спостереження й опитування дає підстави для висновків про те, що процес педагогічної практики сприяє формуванню загального професіоналізму майбутнього вчителя як підґрунтя для розвитку його професійної позиції. Проте, цільові частини програм із різних видів педагогічної практики не передбачають завдань з формування, розвитку й утвердження професійної позиції майбутнього вчителя як суб'єкта навчально-професійної діяльності.

Здійснивши аналіз навчальних планів і програм окремих фахових дисциплін та різних видів педагогічної практики, ми дійшли висновків про те, що процес фахової підготовки в педагогічному коледжі має певний потенціал для формування професійної позиції майбутнього вчителя; цей потенціал незначною мірою прослідковується у змісті навчальних дисциплін і програмах педагогічної практики, презентуючи окремі аспекти проблеми професійної позиції майбутнього вчителя. Відповідно, ефективність процесу формування професійної позиції майбутнього вчителя залежить від упорядкування змісту навчальних програм із фахових дисциплін та різних видів педагогічної практики з урахуванням відомостей про феномен педагогічної позиції; від єдності позиції викладачів і учителів шкіл щодо цілей і результатів педагогічної освіти студентів та змістового наповнення й методичного та технічного оснащення цього процесу; від організації фахової підготовки в педагогічному коледжі на особистісно-орієнтованих, мотивуютьорюючих і рефлексивних засадах.

Досліджуючи рівень сформованості професійної позиції майбутнього вчителя в ретроспективі спеціально розробленої критеріально-рівневої бази, ми визначили реальний рівень сформованості когнітивного, мотиваційно-смыслового та поведінкового аспектів професійної позиції майбутнього вчителя, які дають уявлення про реальний стан проблеми формування професійної позиції майбутнього вчителя у процесі фахової підготовки в педагогічному коледжі.

Діагностика когнітивного критерію професійної позиції майбутнього вчителя показала, що у студентів переважає середній рівень сформованості уявлень про педагогічну професію; психолого-педагогічних, предметних і методичних знань; технологічних та інноваційних знань; знань про особливості педагогічної етики, культури поведінки та спілкування; сукупності теоретичних і практичних знань про професійну позицію вчителя, необхідних для її розвитку (КГ – 64,4 %; ЕГ – 64,2 %).

Результати дослідження свідчать про те, що студенти здебільшого вважають, що вчитель є носієм знань і загальної професійної культури, не розглядаючи його як індивідуальність і активного суб'єкта діяльності, здатного адаптуватися до освітніх змін і відстоювати свою особистісну та професійну позиції.

Дослідження рівня сформованості мотиваційно-смыслового критерію професійної позиції майбутнього вчителя показало, що у студентів внутрішні мотиви (отримання задоволення від безпосереднього процесу праці) з незначною кількістю переважають над зовнішніми (52,1 % і 47,9 %, відповідно), але, при цьому зовнішні позитивні мотиви (грошовий зарібок, прагнення до кар'єрного зросту, мотив соціального престижу) теж незначною мірою переважають зовнішні негативні мотиви (прагнення уникати критики зі сторони керівництва й колег, прагнення уникати покарань): 24,1 % і 23,8 %, відповідно. У свою чергу, характер професійних цінностей студентів, переважно, моральний і гуманістичний.

Такий рівень сформованості мотиваційно-смыслового критерію професійної позиції майбутнього вчителя можна охарактеризувати, як проміжний між низьким і середнім із негативною тенденцією до низького рівня.

Наступний етап аналізу був спрямований на визначення рівня сформованості поведінкового критерію професійної позиції майбутнього вчителя. Цей критерій педагогічної позиції є ключовим, оскільки він розкриває рівень особистісного осмислення майбутнім учителем необхідності формування в нього професійної позиції, дозволяє виявити ступінь активності студента в навчально-професійному соціумі на основі притаманних йому професійно значущих якостей і вмінь, світогляду, установок і цілей, і визначає рефлексивний потенціал майбутнього вчителя як запоруку його подальшої успішної діяльності.

У результаті комплексного дослідження сформованості поведінкового критерію професійної позиції майбутнього вчителя було виявлено, що низка професійно значущих якостей, умінь, навичок і здібностей (активність, мобільність, відповідальність, наполегливість, переконливість, готовність до діяльності, прагнення до саморозвитку, аналітичність мислення, вміння проектувати різні сторони педагогічного процесу тощо) і, особливо, рефлексивного потенціалу в респондентів експериментальної та контрольної груп недостатньо сформований: 40,1 %, 40,3 %, відповідно.

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження, зауважимо, що в кожному з досліджених нами критеріїв професійної позиції майбутніх учителів переважають низький і середній рівні їх сформованості, що, у свою чергу, свідчить про недостатньо високий рівень сформованості професійної позиції майбутнього вчителя.

Висновки. Таким чином, результати аналізу реальної практики формування професійної позиції майбутнього вчителя на сучасному етапі дозволяють зробити висновки про те, що система фахової підготовки в педагогічному коледжі здебільшого побудована на традиційних освітніх засадах і носить епізодичний особистісно-орієнтований характер; зміст навчальних програм із фахових психолого-педагогічних дисциплін і педагогічної практики не передбачає цілеспрямованого впливу на студента з метою формування в нього професійної позиції та потребує якісного переосмислення; студенти мають поверхневі уявлення про професійно-педагогічну позицію, трактуючи її як певний образ поведінки, або індивідуальний стиль роботи вчителя; респонденти виявляють незадовільний рівень професійної мотивації; учасники експерименту здебільшого виявляють великий інтерес до обраної професії, але не всі прагнуть розвивати й реалізовувати в подальшому власну професійну позицію, бо не всі планують, або не мають впевненості в тому, що будуть працювати за фахом; значна кількість студентів не сприймає професійну позицію майбутнього вчителя як необхідну умову педагогічного професіоналізму.

Перспективи подальших наукових досліджень. Резюмуючи сказане, зауважимо, що аналіз реальної практики формування професійної позиції майбутнього вчителя у процесі фахової підготовки в педагогічному коледжі зумовлює необхідність розробки відповідної моделі процесу формування професійної позиції майбутніх учителів і педагогічних умов її реалізації, регламентованих програмою ефективних методів, засобів і прийомів впливу на студентів. Ці тенденції складають перспективи подальших розвідок із проблеми дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 335 с.
2. Боритко Н. М. Педагог в пространствах современного воспитания / Н. М. Боритко ; редкол: Н. К. Сергеев (науч. ред.) и др. – Волгоград : Перемена, 2001. – 214 с.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
4. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І. А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 12–13.
5. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа): Затверджено постановою спільного засідання колегії Міністерства освіти і науки й Президії АПН України від 22 листопада 2001 р. № 12/5-2 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 2. – С. 2–22.

6. Краевский В. В. Содержание образования – бег на месте / В.В. Краевский // Педагогика. – 2000. – № 7. – С. 3–12.

7. Красовская Л. И. Формирование профессиональной позиции учителя в процессе изучения педагогических дисциплин : дис. ... канд пед. наук : 13.00.01, 13.00.04. / Л. И. Красовская. – Кривой Рог, 1996. – 155 с.

8. Маркова А. К. Психология труда учителя: книга для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 190 с.

9. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал / Л. М. Митина. – М. : Дело, 1994. – 215 с.

10. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 16 с.

11. Щербина С. Н. Формирование активной профессиональной позиции будущих учителей в процессе педагогической подготовки педвуза : дис. ... канд пед. наук : 13.00.01 / С. Н. Щербина. – Кривой Рог, 1997. – 178 с.

РЕЗЮМЕ

Литовка Е. П. Особенности реальной практики формирования профессиональной позиции будущего учителя в процессе специальной подготовки в педагогическом колледже.

В статье обосновывается актуальность формирования профессиональной позиции будущего учителя в процессе специальной подготовки в педагогическом колледже в условиях интеграции Украины в Европейское образовательное пространство. Акцентируется внимание на особенностях личностно-ориентированной образовательной парадигмы и на Болонском процессе, как на основных образовательных ориентирах современности. Характеризуется влияние профессиональной подготовки педагогического колледжа на позицию будущего специалиста. Анализируется содержание программ по главным профилирующим учебным дисциплинам и программ по различным видам педагогической практики. Выделяется потенциал локальных тематических блоков предметов психолого-педагогического цикла, направленный на раскрытие различных подходов к содержанию и значению профессиональной позиции в структуре профессионализма учителя. Рассматриваются результаты диагностики уровней сформированности когнитивного, мотивационно-смыслового и поведенческого критериев педагогической позиции студентов.

Ключевые слова: формирование, профессиональная позиция специалиста, будущий учитель, специальная подготовка, современные образовательные тенденции, критерии профессиональной позиции будущего учителя, профилирующие предметы, педагогическая практика.

SUMMARY

Litovka O. Features real practice of formation of a professional position of the future teacher in the course of special training in pedagogical college.

The article touches upon the problem of forming the future teacher professional position in the professional courses in Pedagogical College in the context of integration of Ukraine into the European educational space. Attention is focused on the features of a student-centered educational paradigm and the Bologna process, as the main educational orientations at present. The impact of professional training Pedagogical College on the position of a future specialist is characterized. Studying the content of the programs profiling of the major academic disciplines and programs of various kinds of pedagogical practices in order to identify aspects that can positively influence on the formation of a professional position of future teachers is presented. The potential of local clusters of items of a psycho-pedagogical cycle aimed at

disclosure of various approaches to the content and meaning of professional position in the structure of the future teacher professionalism is singled out. We consider the diagnostic results of the levels of cognitive, motivational and behavioral criteria semantic teaching of the students.

We study the overall level of formation of a professional position of pedagogical college students based on a detailed analysis of the lesson plans and programs of major subjects, the programs with different types of teaching practice, the state of educational and methodical providing information and technical provision, basis practices, purposeful observation of the students in educational and professional environment.

The results of the analysis of the actual practice of professional formation of the future teacher position let us come to the conclusions about the system of professional training in pedagogical colleges mostly based on traditional educational principles. The content of training programs in professional psychology and educational sciences and teaching practice does not involve deliberate action on the student to form in his professional position and requires rethinking quality. The students have superficial understanding of the professional and pedagogical stance, treating it as a way of behavior or individual style of the teacher. The respondents exhibit unsatisfactory level of professional motivation. Many students do not perceive the future teacher professional position as a necessary condition for pedagogical professionalism.

The themed blocks subjects of a psycho-pedagogical cycle are devoted to educational activities, the teaching profession and individual personalities – the founders of education system, which to some extent contributes to the perceptions of students' «self-concept» of the modern teachers and implementation it in their own professional position.

Key words: *future teacher professional position, professional training, modern educational trends.*